

ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՉԻՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑՔԱՅԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Լիանա Անանյան՝

Բանալի բառեր՝ Չինաստան, փիլիսոփայություն, դատիզմ, կոնֆուցիականություն, լեզալիզմ, աշխարհակարգ:

«Նապոլեոն Բոնապարտը մի անգամ ասել է, որ Չինաստանը քնած առյուծ է, և երբ արթնանա, աշխարհը կցնցվի: Այսօր առյուծն արթնացել է, բայց նա խաղաղ է, բարի և քաղաքակիրթ»¹:

«Գարուն և աշուն» ժամանակից մինչև «Պայքարող պետությունների» ժամանակաշրջանի ավարտը ընդունված է համարել պետությունների մոլորության և անկայունության ժամանակահատված, բայց միննույն ժամանակ նաև փիլիսոփայական մտքի երկարատև «ոսկե դար»:

Ժամանակաշրջանի դժվարությունները չինացիների համար խորհելու և պրագմատիկ լուծումներ ստեղծելու խթան հանդիսացան, որը պատնեշ կդառնար մի հասարակության համար, որտեղ պատերազմներն ու ռազմական գործողությունները հասարակությունների ամբողջական զարգացման որևէ հնարավորություն չէին ընձեռում և որտեղ ապրելն անիրական էր: Դարաշրջանի դժվարություններին դիմագրավելու տարբեր դեղատոմսեր առաջարկվեցին, որոնց շարքում հիմնական երեք մեծ փիլիսոփայական ուղղություններն էին՝ կոնֆուցիականություն, դատիզմ և լեզալիզմ (իրավականություն): Դրանք կարևոր են չինական քաղաքական միտքը և իդեալներն ուսումնասիրելու և հասկանալու համար թե՛ հին ժամանակներում, թե՛ ներկայում:

Չինական քաղաքական մտքի հիմնական արմատները նույնն են, չինացիները հակված են այն գաղափարին, որ տիեզերքը բացառիկ և անբաժանելի միավոր է, որի համար չկա սկիզբ և չի կարող լինել վերջ: Նրանք ունեն համամարդկային պատկերացում աշխարհի մասին, հավատում են,

¹ ՀՀ ԳԱԱ ասպիրանտ:

² Չին-ֆրանսիական դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման 50-ամյակին նվիրված տոնակատարության ժամանակ իր ելույթում նշել է Սի Օինփինը, Փարիզ, 29.03.2014թ.:

որ աշխարհը բաղկացած է երեք հիմնական տարրերից՝ երկինք, երկիր և մարդ: Այս մեկնաբանության համաձայն՝ մարդն ու երկինքը միևնույն տիեզերքի մի մասն են, որի վրա, մի կողմից, երկինքը, Մո Ջիի խոսքերով՝ «տենչում է կյանք և ատում է մահը, տենչում է հարստություն և ատում է աղքատությունը, տենչում է կարգի հաստատում և ատում է կարգի խախտումը: Երկնայինները ցանկանում են արդարություն և ատում են անարդարությունը»¹: Մյուս կողմից՝ մարդը փորձում է վարվել լավագույնս: Կառավարչի/ղեկավարի պատասխանատվությունն է՝ հաղթահարել մյուս երկու տարրերը երկնքի և երկրի վրա: Մա իրագործելու նպատակով կառավարիչը/ղեկավարը կարող է օգնություն խնդրել նախնիների հոգիներից, որոնք հավերժ շարունակում են լինել տիեզերքի մի մասը:

Կոնֆուցիականության փիլիսոփայությունը էթիկական և քաղաքական գաղափարների համալիր փաթեթ է, որտեղ շեշտը դրվում է սոցիալական և քաղաքական հարաբերությունների վրա, որոնք, ընդհանուր առմամբ, մոդելավորվել են հայրական ընտանիքի կառուցվածքի նմանությամբ: Կոնֆուցիականությունն իր անունը ստացել է այս փիլիսոփայության հիմնադիր Կոն Ֆու-ցզիի անունից (մ.թ.ա. մոտ 551-479թթ.): Կոնֆուցիուսից հետո որոշ մեծ մտածողներ նպաստեցին կոնֆուցիականության եվոլյուցիային՝ ավելացնելով նոր բաղադրիչներ վարպետից ստացած հիմնական համոզմունքներին: Նրանցից ամենահայտնիները Մենսիուսն ու Խունցին էին, որոնք համապատասխանաբար ճանաչվում են որպես Կոնֆուցիուսի դպրոցի իդեալիստական թև և իրատեսական թև: Առաջինի հիմքում ընկած է մարդկային բնության բարության գլխավոր գաղափարը, իսկ երկրորդի հիմքում՝ բոլոր մարդկանց մեղսագործությունը:

Գիտնականները սահմանել են կոնֆուցիուսական այս գաղափարները որպես Կոնֆուցիական կոնսենսուս: Այն ամփոփվել է յոթ հիմնական կետում.

1. Տիեզերքում մարդուն կառավարում է Երկինքը (*tian* 天), ինչն անկառավարելի է և ոչ անթրոպոմորֆիկ:
2. Երկնայինը ցանկանում է, որ տղամարդիկ երջանիկ լինեն և համապատասխանեն տիեզերական ներդաշնակությանը (*dao* 道):
3. Լավագույն ներդրումը, որ տղամարդիկ կարող են անել, տիեզերական ներդաշնակություն բերելն է՝ ապրելը բարոյական և առաքինի կյանքով:

¹ *Watson, Burton*, Basic Writings of Mo Tzu, Hsün Tzu, and Han Fei Tzu, (New York: Columbia University Press, 1967), pp. 79.

4. Պատշաճ վարքն (*礼*) է առաքինության անմիջական դրսևորումը (*de* 德):
5. Կառավարիչը պետք է ծանր ընտրություն կատարի նախքան դժվար իրավիճակները. լավ առաջնորդ լինելու համար անհրաժեշտ է ճիշտ ընտրություն կատարել:
6. Լի՛ ըլ լույսը հասկանալու համար կարևոր է սովորել անցյալի իմաստունների ուսմունքները, անհրաժեշտ է պատմության բնագավառում խոր ուսումնասիրություն կատարել, լուրջ և անընդհատ ջանքերով դաստիարակել սեփական անհատականությունը:
7. Յուրաքանչյուր մարդու ներուժ կշռադատված է, հետևաբար՝ հասարակության ներուժը ներդաշնակ է և հաճելի բոլորի համար¹:

Կոնֆուցիուսի վարդապետության հիմնարար կետերից մեկը, որը, սակայն, բացակայում է այդ ցանկում, սա է՝ ներդաշնակության հասնելու հիմնական մասնիկը հենց մտերիմ/բարեկամական հարաբերությունների բարոյական հասկացությունն է: Հարաբերությունները բաժանված են հինգ հիմնական փոխազդեցությունների, որոնք ունեն փոխադարձ արժեք: Դրանք են՝ հայր և որդի, կրտսեր եղբայր և ավագ եղբայր, ամուսին և կին և վերջապես՝ ընկեր և ընկեր հարաբերությունները: Ինչ վերաբերում է այդ հարաբերությունների վերահսկմանը, ապա այն ամբողջությամբ վերագրվում է կոնսենսուսի 4-րդ կետին (*礼*): Այլ կերպ՝ «կատարյալ տղամարդը», ըստ Կոնֆուցիուսի օրենքների, նա է, ով կարող է պահպանել բարձր բարոյական վարք, և դա այն ամենն է, ինչ դառնում է օրենք:

Այսինքն՝ ներդաշնակ հասարակությունը բարոյական առաքինության արդյունքն է՝ *礼*-ի կիրառմամբ: *礼*-ն այն է, ինչ յուրաքանչյուր մարդ պետք է զարգացնի իր մեջ, և սա իր հերթին կնպաստի լավ կազմակերպված հասարակության իրացմանը: Դա հնարավոր է, քանի որ ամեն անհատի հասարակության մեջ տրված են հատուկ դեր և աստիճան, որով և որոշվում են հասարակության անդամի պարտականությունները: Այս գործընթացի միջոցով յուրաքանչյուր անհատից ակնկալվում է անելու այն, ինչ իր դերը թելադրում է նրան անել, ոչ ավելի և ոչ պակաս: Եվ սա կոնֆուցիական գաղափարախոսության հիմնաքարային բանալին է: Սա է ցնցումների և անկարգությունների դեմ պայքարելու միակ իրական միջոցը: Լին դառնում է իր տեսակի մեջ «բնության օրենք», որը կարգավորում և կազմակերպում է հասարակությունը:

¹ *Hucker, Charles, O., China's Imperial Past (Stanford: Stanford University Press, 1975), pp. 83-84.*

Կոնֆուցիական այս արժեքները Չինաստանում ուսուցանվել են բոլոր ժամանակաշրջաններում, հրապարակայնորեն կամ պարզապես ընտանեկան համատեքստում: Կարելի է ասել, որ այդ արժեքները բնորոշ են չինական հասարակությանը, դրանք դեռ ունեն իրենց ուրույն տեղն ու դերը չին ժողովրդի կյանքում անգամ 21-րդ դարում: Այն գաղափարները, որոնք կարևորում են ընտանիքի դերը և հարաբերությունների կառուցվածքը, գաղափարներ, որոնք հիմնված են որդիական բարեպաշտության վրա, այսօր ևս մեծապես ազդում են չինական հասարակության վրա:

Դաոիզմը զարգացել է «Պայքարող պետությունների» ժամանակահատվածում: Այս ուսմունքի հիմնական դրույթներից մեկը համոզմունքն է, ըստ որի՝ պետք է խուսափել հասարակական կյանքի դժվարություններից: Չինական մտքի այս դպրոցը ստացել է խոշոր կրոնի կարգավիճակ: Ի տարբերություն աշխարհի շատ այլ խոշոր կրոնների, դաոիզմը քաղաքական ազդեցություն չունի Չինաստանում: Հետևաբար, թեև չինացիները ստեղծել են «համոզելու» տարբեր բարդ համակարգեր, այնուամենայնիվ, իրականում դրանցից ոչ մեկն իսկապես չի ծառայել որպես պետական կրոն: Հետևաբար, կրոնական ազդեցությունը չինական քաղաքականության վրա թույլ է, և չինական տեսակետը քաղաքական իշխանության և «աշխարհակարգի» վերաբերյալ որևէ կոնկրետ կրոնական համատեքստում չի դրվել, այլ առավելապես աշխարհիկ «երկինք-մարդ-երկիր» գաղափարն է օգտագործվել¹:

Դաոիզմը գալիս է *dao* 道 բառից և թարգմանվում է որպես ճանապարհ/ուղի: Դա ավելի շատ բնության հետ փոխհարաբերությունների անհատական և բանաստեղծական նկարագրությունների ամբողջություն է, հետևաբար՝ այն կառավարական համակարգի հասկացությանը նպաստող ոչինչ չունի, որն էլ դաոիստները հրաժարվեցին հաշվի առնել: Այնուամենայնիվ, կարևոր է ծանոթ լինել դաոիզմին, հենց այն անտարբերության համար, որ քաղաքական ուժերը ցույց են տվել դրա նկատմամբ դարեր շարունակ²:

Երրորդ փիլիսոփայական ուղղությունը **լեգալիզմն** է (օրինապաշտություն/իրավականություն): Ըստ հայտնի պատմագիր Սիմա Յիանի (մ.թ.ա. մոտ 90թ.), «Իրավաբանական դպրոցը» (*fajia* 法家 - չինարենից բառացի թարգմ.՝ օրենքի տուն) ձևավորվել է իրավաբան գիտնականների դպրոցի ուսմունքների հիման վրա: Իրավաբանական ուսմունքները կարող են համադրվել՝ շեշտը դնել հեղինակության և կարգի, վարչարարության կարևոր

¹ *Fung, Yu-lan*, A short history of Chinese Philosophy (England: Macmillan Publishing, 1948).

² Այն տեղում:

րության տեխնիկայի և թափանցիկ ուժի, մարդու օրինական իրավունքի, ուժի և մանիպուլյացիայի օգտագործման վրա: Լեզավիզմը կարելի է մեկնաբանել որպես մի շարք հրահանգների հավաքածու կառավարիչների և նախարարների համար:

Օրինապաշտների դասավանդման նպատակն էր կիրառել օրենքներ և կոշտ պատիժներ, ամրապնդել կենտրոնական կառավարումը և արդյունավետ, ուղղակի վերահսկողություն հաստատել ամբողջ տերության, նոր նվաճված հողերի և բնակչության վրա: Վերջապես, այն փոխարինելու եկավ հին արիստոկրատիային և ֆեոդալական համակարգին, որը հուսալի կերպով կազմակերպվում է բյուրոկրատների կողմից. նշանակում են կառավարիչ և հետևաբար՝ հնազանդվում նրան: Այս նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ էր խանգարել ցանկացած նոր գաղափարների և կյանքի այլընտրանքային ուղիների կամ ինքնուրույն հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների ձևավորմանը, որոնք կարող են վտանգել վերջնական նպատակների իրականացմանը: Բոլորը, հատկապես գիտնականները, պետք է մնան անտեղյակության և ահաբեկվածության վիճակում, մինչդեռ կառավարիչը պետք է ընդունի որոշակի օրենքներ, որոշում կայացնի պաշտոնյաների վերաբերյալ, դրանք շրջանառության մեջ դնի, և այս ներկայացուցիչների կողմից էլ պետք է ուսուցանվի անկիրթ բնակչությունը¹:

Օրինապաշտությունը պրագմատիզմի աղբյուրն է՝ հիմնված իշխանության քաղաքականության իրականացման վրա (մինչև անգամ Դեն Սյաոպինի կառավարման ժամանակաշրջանում (1980-1990-ականներ), երբ ճանապարհները, որոնցում կանխատեսումներն ուղղված էին այն ամենին, ինչ պետք է անել Չինաստանը միավորելուց հետո, որպեսզի պետությունը գոյատևի, զորանա և բարգավաճի: Միասնության գաղափարն արդեն գոյություն ունի Մեն Ցզիի² մտածողության մեջ, որտեղ միասնությունը համարվում էր բարոյական արժեք: Սակայն Մեն Ցզիի մտածողությունն ավելի շատ արձագանք էր ժամանակակից պայմանների անապահովությանը, այն ավելի շատ երազելի ցանկություն էր, քան իրական քաղաքական դոկտրին³: Իրավական փիլիսոփայությամբ, միասնությունը և իշխանությունը դարձան լավ ինքնիշխանության վերջնական նպատակ:

¹ *Watson, Burton*, Basic Writings of Mo Tzu, Hsün Tzu, and Han Fei Tzu (New York: Columbia University Press, 1967), pp. 9-10.

² Մեն Ցզի (մ.թ.ա. 372-289թթ.) - չին փիլիսոփա, կոնֆուցիական դպրոցի ներկայացուցիչ:

³ *Loewe, Michael*, “The Concept of Sovereignty,” in *The Cambridge History of China Vol. 1*, by Twitchett, Denis and Michael Loewe eds. (New York: Cambridge University Press, 1990).

Կառավարիչները չպետք է վստահեն որևէ մեկին և չեն կարող լինել պարզ և սովորական իրենց ենթակաների համար: Փոխարենը, օգտագործելով կոշտ օրենքներ, որոնք մարդկային են և մաքուր գործիք են իշխանությունում, իշխանը պետք է մանրի ժողովրդի շրջանում՝ իշխանության պահպանման համար¹:

Իրավական իշխանության հասկացությունը յուրահատուկ է և կիրառված օրենքներով ունի բազմաթիվ նմանություններ տոտալիտար ռեժիմի հետ, ինչպիսին էր Մաո Ցզեդունի ժամանակաշրջանի Չինաստանը (1949-1976թթ.): Օրենքը (*fa 法*) օրինապաշտների կողմից ամրագրված մի շարք կանոնների համակցությունն է, և հասարակության յուրաքանչյուր անդամ, բացառությամբ կառավարչի, պարտավոր է ենթարկվել այդ օրենքներին, հակառակ դեպքում խստագույն պատժամիջոցներ կկիրառվեն:

Կարելի է պնդել, որ Չինաստանի քաղաքական ավանդույթում կոնֆուցիուսական գաղափարախոսությունը էության աղբյուր է, մինչդեռ օրինապաշտության փիլիսոփայությունը Չինաստանի կայսերական քաղաքական բարդ համակարգ է ներկայացնում: Օրինակ, չինական հինավուրց հասարակությանն օրինապաշտները առաջին անգամ ներկայացրին հետևյալ գաղափարները. իրավունքի և ոչ թե օրենքի գերակայություն, իսկ օրենքի գերակայությունը և դատական համակարգը չինական կայսրությունում հիմնված էր իրավաբանների փիլիսոփայության վրա, որը պահանջում է, որպեսզի օրենք ստեղծվի և օգտագործվի կառավարչի կողմից և ոչ մի կերպ չկիրառվի նրա դեմ:

Բացարձակ ուժի կիրառումը կազմում է կառավարական իշխանության հիմքը, հետևաբար՝ նրա օրենքի արդյունավետությունը. կոնֆուցիականության հայտնի քաղաքական գաղափարախոսությունը ծառայում է այդ օրենքների իմպերիալիստական հիմնավորմանը: Հետևաբար, պարադոքսալ երևույթ է, որ բոլոր միապետերը՝ մինչև ներկայիս Չինաստանի ղեկավարները, օգտագործում են ներդաշնակ հասարակության կոնֆուցիական իդեալները: («Ներդաշնակ հասարակություն»-ը Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության նախկին նախագահ Հու Մինթաոյի կողմից ստեղծված հիմնական փիլիսոփայությունն է՝ որպես հիմնասյուն իր կատարած գործողություններին օրինականություն հաղորդելու համար, որոնք մեծ մասամբ հիմնված էին իշխանության օգտագործման և մանիպուլյացիայի վրա): Մակայն պետք է նշել, որ որոշ տեսաբաններ կարծում են, թե իշխանության քա-

¹ *Hucker, Charles, O., China's Imperial Past (Stanford: Stanford University Press, 1975), pp. 94-95.*

ղաքականության հարցում Չինաստանի կառավարիչները (Ցինի ժամանակներից ի վեր) իրավաբանների փիլիսոփայությունը միշտ օգտագործել են հաշվենկատ, ցինիկ և երբեմն անգամ անբարո եղանակով:

Կառավարության կազմակերպումը Չինաստանի առաջին կայսրությունից ի վեր (մ.թ.ա. 221թ.) հիմնականում պահպանել է իր ձևը: Առանցքային կետը, որն անհրաժեշտ է հասկանալ, կառավարության այն բրգաձև կառուցվածքն է, որն ընդհանուր առմամբ բաժանված է կենտրոնական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների (այս համակարգը գործում է նաև այսօր): Կայսրը/կառավարիչը կենտրոնական իշխանության հիմքն է և ղեկավարը, ունի ամենաբարձր դիրքը կենտրոնական կառավարությունում: Մեկնաբանվում է, որ կայսրին/կառավարչին իշխանությունը ոչ երկրային մարմնի կողմից է տրվել, այս համոզմամբ կարծես օրինականացվում էին կայսեր/կառավարչի կողմից իրականացված բոլոր գործողությունները: Այս համոզմունքը կայսրին տալիս էր բացարձակ հնազանդության և նվիրվածության պահանջ սոցիալական հասարակության յուրաքանչյուր անհատից: Այնուամենայնիվ, կա մի բան, որ Չինաստանում բոլոր դինաստիաների հիմնադրումը եղել է արդյունք քաղաքացիական պատերազմի կամ օտարերկրյա արշավանքների, իսկ կայսրը միշտ եղել է այն միակ հաղթողը, որը ոչնչացրել է ուրիշներին, դիմադրել և պաշտպանել երկիրը:

Համաշխարհային կարգի/աշխարհակարգի վերաբերյալ չինական տեսակետը կարելի է ամփոփել *Tianxia* 天下 բառով և այս բառի բացատրությամբ: Չինական տեսանկյունից *Tianxia* 天下 (այն ամենն, ինչ կա երկնքի տակ, այսինքն՝ երկրի վրա) ներկայացնում է միայն քաղաքակիրթ բնակչությանը պատկանող ունիվերսալ արժեքների համակցություն, այսինքն՝ չինական քաղաքակրթությունը): Արևմուտքում *Tianxia* բառը թարգմանվել է պարզապես կայսրություն բառի հետ նույն համատեքստում: Այնուամենայնիվ, կայսրության գաղափարը և խոսքը գալիս են Հռոմեական կայսրությունից, ինչը չինացիները մեկնաբանում են որպես առաջին ուժ, որը գերիշխանության և ազդեցիկ վերահսկողության միջոցով է հաստատել և իրականացրել իր իշխանությունը¹: Այդ պատճառով Չինաստանում *Tianxia* տերմինի հետ կարելի է ասոցացնել մի քանի տարբեր երևույթներ՝ պատմական փաստեր, փիլիսոփայական խոհեր, քաղաքական զարգացումներ և այլն: Այլ կերպ ասած՝ *Tianxia*-ն կարելի է մեկնաբանել որպես

¹ Wang, Gongwu, “Tianxia and Empire: External Chinese Perspectives”, Inaugural Tsai Lecture, Harvard University (May), 2006.

չինական մշակույթի հիմնական էություն: Օրինակ, *Tianxia*-ն հիշեցնում է, թե երբ առաջին կայսրը միավորեց Չինաստանը: Այս իրողությունը նկարագրելու համար կիրառվել է չորս գաղափարախոսություն, Թիանսիա Յիտոնգ (天下一统), որը նշանակում է աշխարհի միավորում:

Այնուամենայնիվ, բացի նվաճման եզրույթից, դժվար է առանձնացնել *Tianxia*-ն չինական համընդհանուր՝ կայսրության գաղափարից, որը ներառում է ունիվերսալիզմ, տիեզերագիտություն, բարձրագույն բարոյական իշխանություն և օրինականություն, որը կառավարում էին կատարված գործողություններով և ղեկավարում էին իշխանությունը քաղաքակիրթ աշխարհում¹: *Tianxia*-ի պաշտոնական թարգմանությունը ժամանակակից չինարենի բառարանում հետևյալն է. «երկիր/հող երկնքի տակ» կամ թագավորություն; աշխարհ; Չինաստան; բայց Թիանսիանին տրվում է նաև հետևյալ նշանակությունը՝ իշխանություն և գերակայություն²: Հատկանշական է, որ *Tianxia*-ն Չինաստանում թարգմանվում է «աշխարհ» և «Չինաստան» միևնույն ժամանակ: Սա հնարավոր է դարձել միասնական Չինաստանի հազարամյակների յուրօրինակ սկզբունքի, աշխարհում Չինաստանի բացառիկ կենտրոնական դիրքի շնորհիվ, որպես բացառիկ քաղաքակրթության անկրկնելի ձև: Չին յուրաքանչյուր պատմաբան կամ պարզապես անհատ, ով ուսումնասիրել է պատմությունը, կրթվել է *Tianxia*-ի այս բարդ համակարգով:

Հասարակության կողմից առանց *Tianxia*-ի նկատմամբ այսպիսի գնահատանքի և խոր հարգանքի, ստորինից մինչև վերին խավ, հավանաբար, այն չէր դառնա Չինաստանի կառավարման նման հզոր մոդել: Այլ կերպ ասած՝ *Tianxia*-ն խորհրդանշում էր, այսօր էլ խորհրդանշում է յուրաքանչյուր չինական ընտանիքի ղեկավարի՝ ավտորիտար իշխանությունից բխող գնահատականների շարք, լեզվափոխություն, որ հայեցակարգը փոխանցվում է դինաստիական հաջորդականությամբ, օրենքների կառավարում, որով հասարակության կազմակերպում ու յուրօրինակ Միջին թագավորության յուրաքանչյուր անդամի մտածելակերպ է ձևավորում:

Անհնար է հասկանալ նման կառուցվածք և մտածողություն ունեցող ժողովրդի աշխարհընկալումն առանց անդրադառնալու միջազգային տերմինների կամ եզրույթների նրանց մեկնաբանմանը: Դասական չինարենը գեղեցիկ, խառնիճաղանջ, բազմաթիվ ու բազմիմաստ արտահայտությունների հսկա «օվկիանոս» է:

¹ Նույն տեղում:

² *Yuan Ling, XiandaiHanyuCidian, The Contemporary Chinese Dictionary, ChineseEnglish Edition (Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 2002), p. 1894.*

Աշխարհը նրանց երկիրը կոչում է Չինաստան (*China*), իսկ ահա իրենք իրենց երկիրը կոչում են *Zhongguo* 中国: Սակայն, մասնավորապես, «中国» տերմինի դեպքում պարզապես անհրաժեշտ է իմանալ, որ այն ունեցել է տարբեր նշանակություններ պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններում:

Այնուամենայնիվ, ինչո՞ւ են չինացիներն իրենց երկիրը կոչում *Zhongguo* 中国 կամ «կենտրոնական ազգ/երկիր»: 中国 բառն առաջին անգամ հայտնվել է «Տզունի» բրոնզե ամանների վրա Արևմտյան Չժոու դինաստիայի ժամանակ (մ.թ.ա. 11-րդ դար): Այս բառը նշանակում է «միջին թագավորություն» կամ կենտրոնական թագավորություն: Բայց վերոգրյալը չի վերաբերում ամբողջ Ասիային, խոսքն այստեղ Լոյանի ավագանի տարածքի մասին է: Այսպիսով, ուսումնասիրելով հայտնի «տարածաշրջանը», երբ այս արտահայտությունն առաջին անգամ ի հայտ եկավ, նրանք (չինացիները) ինչ-որ իրադարձությունների կենտրոնում էին գտնվում:

Սակայն, կարելի է ենթադրել, որ «կենտրոնական արքայության» գաղափարը շատ ավելի մեծ նշանակություն ունի միջնադարյան վարդապետության մեջ, քան այն, որ Չինաստանը «աշխարհագրորեն ճանաչված աշխարհի» կենտրոնն է: Ավանդական չինական փիլիսոփայությունը համարում է, որ կենտրոնը լավագույնն է: 中(միջին/կենտրոն) բառը նաև նշանակում է ուղղափառ, լեզվի միություն, հավասարակշռություն և արդարություն: Կենտրոնում մարդիկ են՝ նրանք, ովքեր կրում են երկնքի կողմից տրված իշխանություն: Այլ կերպ ասած՝ 中国 նշանակում է նաև արդարության և իշխանության կիրառում «արտաքին շրջանակում» գտնվող երկրների նկատմամբ, որոնց սկզբնական շրջանում անվանում էին 4 բարբարոսներ (四夷): Այնուամենայնիվ, *Tianxia* 天下 բառի ռուսերեն թարգմանությունը՝ «Поднебесная», առավելապես նկարագրում է թե՛ չինացիների, թե՛ աշխարհի ընկալումը Չինաստանի նկատմամբ: Այն ամենը, ինչ գտնվում է երկնքի տակ:

«Չինաստանը չի զբաղվում այլ պետություններին իր հավատքը ներարկելով: Չինաստանն առհասարակ չի հավատում, որ իր համակարգը կարող է ուժ ունենալ իր սահմաններից դուրս: Բայց նա հանդիսանում է «Միջին պետության» ավանդույթների իրավահաջորդը՝ կազմելով այլ երկրների մասին իր սեփական կարծիքը, որը կապված է նաև Չինաստանի նկատմամբ այդ երկրների վասալային կախվածության մակարդակից»¹:

Հուլիս, 2018թ.

¹ Генри Киссинджер, О Китае, Москва, 2014г., с. 12.

**ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՉԻՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑԱՑՔԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԵՐԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ**

Լիանա Անանյան

Ամփոփագիր

Հետազոտությունը նվիրված է աշխարհակարգի չինական աշխարհայացքային պատկերացման հարցին: Ներկայացվում են չինական փիլիսոփայական հիմնական ուղղությունները, որոնք չինական աշխարհընկալման համար դարձել են հիմք քաղաքական մտքի և իդեալների ձևավորման հարցում: Ուսումնասիրության առարկա են հանդիսացել հատկապես փիլիսոփայական երեք հիմնական ուղղություններ, որոնք չինական քաղաքական մտքի ձևավորման գործում կարևորագույն տեղն ունեն: Լուսաբանվել են դաոիզմի, կոնֆուցիականության և լեգալիզմի յուրահատկությունները: Անդրադարձ է կատարվել նաև չինարեն մի շարք եզրույթների բացատրությանը՝ առավել ակներև դարձնելու համար չինական աշխարհակարգի ընկալման առանձնահատկությունները:

О КИТАЙСКОМ ПОНИМАНИИ МИРОПОРЯДКА

Лиана Ананян

Резюме

Исследование посвящено китайскому мировоззрению относительно мирового порядка. Представлены китайские философские ориентиры, которые стали основой китайского мировоззрения при формулировании политической мысли и идеалов. Предметом исследования была, в частности, философия трех основных направлений, которые имеют важнейшее значение для формирования политической мысли Китая. Раскрыты особенности даосизма, конфуцианства и легализма. В статье также представлено объяснение ряда китайских терминов, в частности для представления особенностей китайского восприятия миропорядка.

**ON THE ISSUE OF THE CHINESE
UNDERSTANDING OF THE WORLD ORDER**

Liana Ananyan

Resume

The research addresses the Chinese worldview of the world order. The main Chinese philosophical movements are presented in this article, which have become a basis for the Chinese worldview in formulating political thought and ideals. The subject of the study particularly involves the three main directions of philosophy that are crucial in shaping the Chinese political thought. Peculiarities of Daoism, Confucianism and Legalism are covered. The article explains a number of Chinese terms, in order to make evident the perception specifics of the Chinese world order.